

חשיבות הקריאה לשמירת שפת האם ולרכישת שפה שנייה בקרב בני נוער עולה מבריה"מ לשעבר

אביבה אבידן

במחקר זה נבדקו הרגלי הקריאה של בני נוער-עולה מבריה"מ לשעבר בראשית שנות האלפיים ותהליך רכישת העברית כשפה שנייה אצלם. בנוסף, המחקר בדק את עמדותיהם של בני-נוער שעלו לישראל בשנות-העשרה המוקדמות לחייהם בנושא הקריאה ואת שאלת שימור שפת האם שלהם - הרוסית, לצד הצורך לרכוש את שפת המקום ככלי להצלחה בלימודיהם ובבחינות הבגרות בשלב הקרוב וככלי להצלחתם בעתיד בשלב הרחוק יותר. ממצאי המחקר מצביעים על רצונם של בני הנוער העולה לשמר את שפת האם שלהם כסמן עיקרי המקשר אותם אל תרבותם ומורשתם. בהיבט הכמותי, הממצאים מצביעים על קריאה רבה יותר של בני-הנוער העולה באופן יחסי לשאר בני גילם שאינם עולים. כמו-כן הם מצביעים על הצורך בפיתוח תוכניות קריאה בבתי הספר שבהם לומדים עולים חדשים.

הקדמה: אבחון קשיי העולים ומטרת המחקר

מקובל לציין שלושה תחומים הנחשבים למוקדי קושי מרכזיים של תלמידים עולים בבית הספר: התחום החברתי, הלימודי והלשוני. **התחום החברתי** - הכוונה לאינטראקציות חברתיות, לחברויות, לתחושה של מעמד ושייכות בחברה החדשה; **התחום הלימודי** - הכוונה ליכולת תפקוד בבית - הספר במקצועות הלימוד ולקשיים העומדים בדרכו של התלמיד העולה, הנדרש לרכוש תכנים לימודיים ותרבותיים שהם בחלקם חדשים לו; **התחום הלשוני** - הכוונה לתפקוד העולים בלימודיהם בשפה חדשה שהם לא שלטו בה ורכשו אותה רק בהדרגה. מחקר זה התמקד בקשיי התלמידים בתחום הלשוני. ההנחה היא שהקשיים נובעים בעיקר מאוצר מילים ברמה נמוכה עקב מיעוט קריאה בשפה השנייה. תהליך ההגירה מחייב את המהגר לרכוש את שפת היעד כדי להבטיח את הסתגלותו הכלכלית, החברתית והתרבותית בחברה החדשה. מצב זה יכול להוביל לשני תרחישים אפשריים באשר לעתידה ולמקומה של שפת האם של קבוצת המהגרים בחייהם. התרחיש הראשון הוא זניחת שפת האם בעקבות רכישת השפה החדשה; במקרה הזה רכישת השפה החדשה באה על חשבון שפת האם. התרחיש השני הוא שימור שפת האם לצד רכישת השפה השנייה; במקרה הזה רכישת השפה החדשה אינה באה על חשבון שפת האם. בניגוד לתפיסות מסורתיות שגרסו כי שימור שפת האם מעכב את רכישת השפה החדשה, נתפס כיום שימור השפה כמשאב לשוני חשוב, המאפשר את שמירת התא המשפחתי של המהגר, כמוביל להישגים לימודיים טובים יותר בבית הספר, וכמעיד על הכרתה של חברת הרוב בזכויותיהם הבסיסיות של המהגרים לשמר את שפתם, תרבותם ומורשתם באופן שאינו מעכב כלל את רכישת השפה החדשה. חשוב לזכור כי רכישת שפת המקום מחד ושימור שפת האם מאידך מושפעים רבות מהיבטים חברתיים, כלכליים, אידיאולוגיים, דמוגרפיים ופסיכולוגיים.

אביבה אבידן היא מורה לאנגלית בבית-ספר תיכון וחוקרת במכללת לוינסקי לחינוך. כותבת עבודת דוקטורט על מנהלי מכללה להכשרת מורים.

המאמר מבוסס על מחקר שנעשה במסגרת קורס על רכישת שפה שנייה, בהנחיית פרופ' עלית אולשטיין, בלימודי התואר השני במכללת לוינסקי לחינוך.

הלם העלייה/ההגירה מתרכז כשניתנת לגיטימציה לעולה להמשיך ולהשתמש בשפתו וליהנות ממנה בתחומים שונים. בזכות שימור השפה נמנעת התפוררותה של זהות המהגר. השימוש במשאבים שמביא עמו המהגר עשוי להשפיע באופן חיובי על תהליכי האינטגרציה בין העולים לתושבי הארץ הוותיקים.

גם בחברה הישראלית חלו בשנים האחרונות שינויים העשויים לתמוך בשימור שפת העולים. המדיניות הלשונית החדשה של משרד החינוך בארץ (משרד החינוך והספורט, 1996) מתאפיינת בהכרה גוברת בחשיבות שימור שפות האם. בנוסף, התחזקה התחושה בקרב רבים שמקומה של העברית מובטח ולא נשקפת לה עוד סכנה, וכי בכפר הגלובלי של היום יש דווקא עדיפות לשימוש בשפות נוספות. התעצמה ההכרה כי שפות הן משאב לאומי חשוב. החברה הישראלית עברה אפוא שינויים חברתיים שהובילו לתפיסה רב-תרבותית ופלוורליסטית יותר (Spolsky, 1996).

אחת מקבוצות העולים ששינתה את הנוף הלשוני בישראל היא העלייה הרוסית שהגיעה בשנות התשעים מארצות חבר המדינות. עלייה גדולה זו היא בעלת מאפיינים רבים העשויים לתרום לשימור שפת האם של הקבוצה. לקבוצה זו קשרים רבים עם ארץ המוצא, עמדות חיוביות מאוד כלפי ארץ המוצא, שפת האם והתרבות שממנה היא הגיעה, והיא מגלה רצון לשמר את שפת המקור. זוהי עלייה בעלת אוריינות גבוהה בשפת האם, ללא ידע קודם בעברית. היא בעלת פרופיל תרבותי ולשוני הומוגני יחסית, ובנוסף היא סיגלה לה כוח פוליטי בישראל וברשותה כלי תקשורת רבים ברוסית (לשם וסיקרון, 1998).

המודל הקיים בארץ להוראת עברית למהגרים מבוסס על עקרון הושבת התלמידים העולים בכיתות אולפן לתקופה אינטנסיווית לצורך לימוד השפה ולאחר מכך שילובם בכיתות רגילות, ובמקביל הקצבת שעות עזר במידת הצורך. שעות אלה, המוקצות לבתי הספר לפי מספר התלמידים העולים הלומד בהם, אמורות לשמש לעזרה במגוון מקצועות לימוד, אך מנוצלות בפועל להוראת העברית. בנוסף, הוראת העברית לתלמידים העולים מאורגנת באופן שונה לתלמידי בתי הספר היסודיים לעומת תלמידי חטיבת הביניים והתיכון. בבתי-הספר היסודיים התלמידים העולים זכאים ל-שעות העזר' המוזכרות לעיל, ואלה ניתנות בזמן השיעורים הכיתתיים, תוך הפסד השיעור המתקיים. לגבי תלמידים בגילאי החינוך העל-יסודי: לחלקם מאפשרים ללמוד באולפן במקומות שבהם קיימים אולפנים, ובשאר המקומות התלמידים נכנסים היישר אל הכיתות. באולפן ההרכב הכיתתי אינו מתחשב במאפיינים הקוגניטיביים, החברתיים והתרבותיים של התלמידים; התוכנית החברתית דלה, והתלמידים מנותקים מכל קשר לימודי או חברתי מבני גילם הוותיקים. בנוסף תוכנית הלימודים באולפן אינה מגובשת ואינה מותאמת לנוער, ואין ספרי לימוד ייחודיים (אפשטיין, 2000).

אפיון המחקר

מטרת

1. לאפיין את הרגלי הקריאה של בני נוער עולה מבריה"מ לשעבר מההיבטים הבאים:

- סוגות קריאה
- תדירות קריאה
- סיבות לקריאה

2. לבדוק את עמדת התלמידים כלפי שימור שפת האם לצד הצורך לרכוש את שפת המקום ככלי להצלחה בלימודים ובעתיד.

מתודולוגיה

המחקר משלב מתודולוגיה כמותית ואיכותית (mixed methods). הנתונים הכמותיים שנאספו באמצעות שאלונים נותחו באמצעים סטטיסטיים. הנתונים האיכותיים (ראיונות ופרוטוקולים) נותחו כמקובל בניתוח איכותני.

האוכלוסייה הנחקרת

1. 35 תלמידי כיתות י' ו"א בבית-ספר ייחודי בתל-אביב המשלב בתוכו בני-נוער עולים ממדינות חבר העמים. 30 מהם מילאו שאלון, 5 רואיינו.
2. 6 תלמידים שתמללו את קריאתם (טקסט הבנת הנקרא מספר הכנה לבגרות) - 3 עולים-חדשים ו-3 ילידי הארץ בני 16 מבית-ספר תיכון ביהוד, שהיוו 'קבוצת ביקורת' ועברו את ניתוח פרוטוקול החשיבה בקול (think aloud protocol) וגם רואיינו.

כלי המחקר

1. שאלון אישי שכלל 14 היגדים בנוגע להעדפות הקריאה של התלמידים-העולים, ולקשר שבין קריאה והצלחה בלימודים ובין קריאה והשתלבות בחברה.
2. ראיון פתוח שבדק את הרגלי הקריאה של כלל התלמידים (העולים וילידי הארץ).
3. פרוטוקול 'החשיבה בקול' שבדק את קשיי הבנת הקריאה.

הנחות לגבי תהליך הקריאה בשפה שנייה

אסקי (Eskey, 2005) טוען כי לגבי תלמידים הרוכשים שפה שנייה, קריאה היא הכלי והמקור העיקרי לרכישת השפה והבנתה ובו בעת היא יכולה לשמש כמטרה בפני עצמה ברכישת מיומנות חשובה שהם אמורים להשתמש בה בחיי היום יום. כאשר אדם קורא הוא בעצם עובר תהליך מנטאלי, פעיל, משמעותי ויצירתי תוך כדי בניית/הפקת משמעות מהטקסט. המשמעות הנבנית מבוססת בחלקה על מידע חדש שמופק מהטקסט ובחלקה על ידע קודם, רגשותיו ודעותיו של הקורא שאותם הוא מביא למשימת הקריאה, דהיינו הפקת משמעות של המילים הכתובות על הדף. בנוסף טוען אסקי (שם) כי קריאה היא הדרך הטובה ביותר לרכישת אוצר מילים רחב, אך בה-בעת חשוב כי התלמידים לא יצטרכו להתמודד עם טקסטים קשים מדי בשבילם, וכי ידע על מבנה הטקסט וארגונו עשוי לעזור בהבנת הקריאה. כדי להפוך לקורא מיומן וכדי לפתח מיומנויות קריאה, אדם צריך לעסוק בפעילות קריאה מקפה. על המורה מוטלת האחריות ללמד את תלמידיו את האסטרטגיות הקוגניטיביות הקשורות בתהליך הקריאה, למצוא דרכים להעלות את רמת המוטיבציה שלהם, להקל ולסייע לתלמידיו בתהליך הקריאה ולא רק ללמד את תוכן הסיפור עצמו או מיומנות מסוימת הקשורה בקריאה.

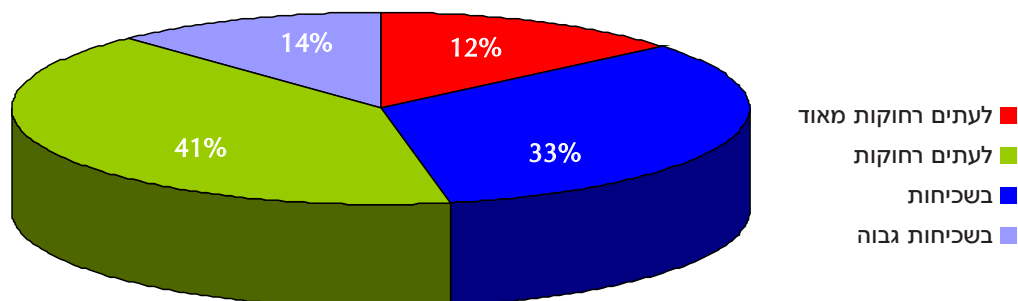
הבעיה בקריאה בשפה שנייה היא מציאת טקסטים מעניינים ומוכּנים, כי טקסטים אותנטיים הם בדרך כלל קשים להבנה. קרשן (Krashen, 2004) מציע לחשוף את הכיתה לספרות פופולארית, העשויה להוות חומר קריאה אותנטי ועם זאת קל, כמו ספרי קומיקס, חוברות קריאה ומגזינים לנוער. בקורס שכזה יוכל להתקיים דיון בנושאים הקשורים לתרבות המוזכרת בטקסטים הספרותיים שהתלמידים קראו. קרשן (Krashen, 2004) סבור כי כאשר תלמידים הופכים לקוראים נלהבים של כל סוג של קריאה המתאים לרמתם ולנושאי העניין שלהם, הם יתקדמו בצורה משמעותית ויצליחו לבנות בהדרגה יכולת אוריינות לשונית גבוהה. אנשים שקוראים טקסט ספרותי קל רוכשים

במקביל גם את היכולות לקרוא חומרים אקדמיים. לדעת קראשן, יש הוכחות רבות לכך שקריאה לצורכי הנאה ופנאי היא אמצעי להגדלת המיומנות בשפה (שם).

ממצאים

ניתוח השאלונים מעלה חמישה ממצאים מרכזיים ועיקריים:
1. חשיבות הקריאה בעיני ההורים

ממצאים כמותיים - ניתוח השאלונים: 1. חשיבות הקריאה בעיני ההורים כאמצעי מדרבן להצלחה בחיים

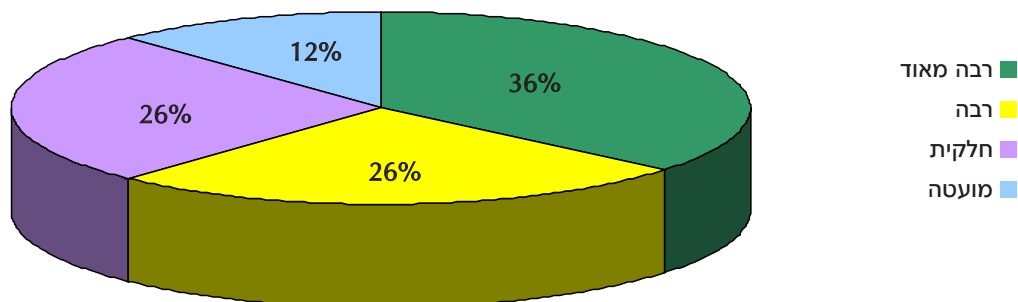

2. סוגות הקריאה

- מבין האפשרויות שניתנו להם, התלמידים בחרו בארבע הסוגות הבאות כמועדפות עליהם:
- ספרי מדע בדיוני - הסוגה האהובה ביותר על 50% מהנשאלים
 - ספרי מתח ומסתורין - 24%
 - ספרי הרפתקאות - 17%
 - ספרות רומנטית - 17%

3. מידת חשיבותה של רכישת השפה העברית

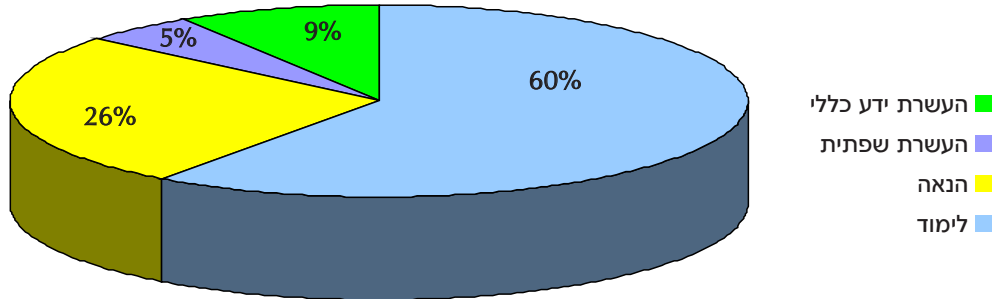
3. מידת חשיבות רכישת השפה העברית ככלי להשתלבות והצלחה בחברה
 62% מהתלמידים חושבים כי רכישת השפה העברית מהווה כלי להשתלבות מוצלחת בחברה הישראלית

4. מטרות הקריאה

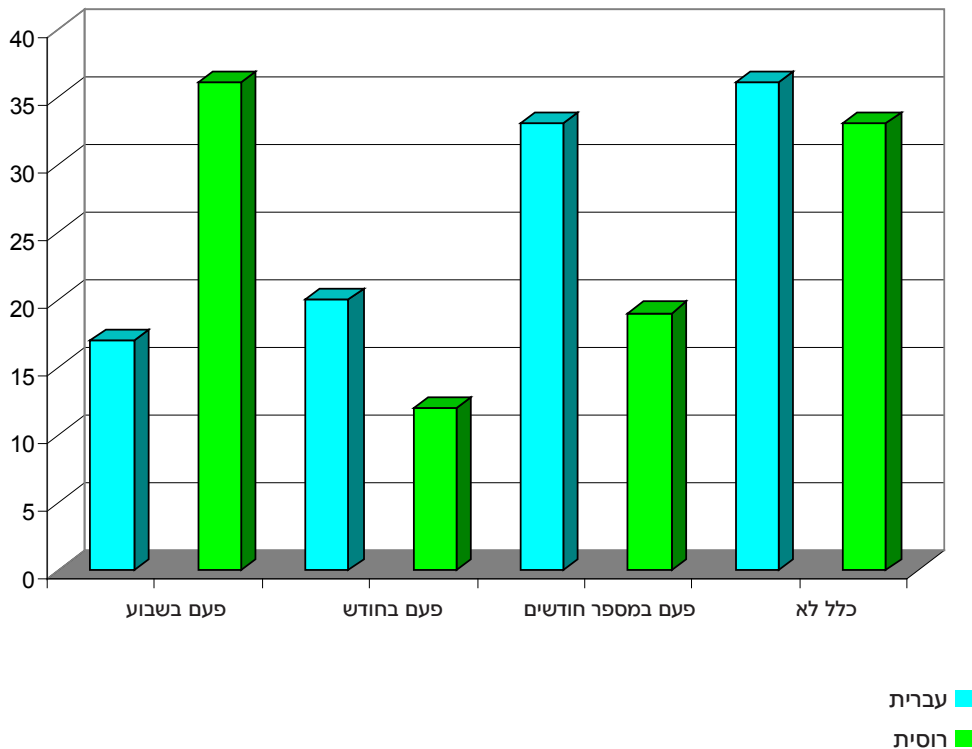
4. מטרות הקריאה כפי שהן נתפסות בעיני התלמידים

60% מהתלמידים קוראים בעברית למטרת לימודים.
ממצא מעניין הוא ש-26% קוראים בעברית להנאתם

5. תדירות הקריאה

5. תדירות הקריאה בקרב בני הנוער

ניתוח איכותי

ניתוח הראיונות האישיים

1. שימור שפת האם נובע משתי סיבות עיקריות:

■ סיבות אינטרינסיות:

- שמירת התרבות והשורשים ההיסטוריים.
- תקשורת עם המשפחה הנוכחית והעתיידת.

■ סיבות אקסטרינסיות:

- שימוש בשפה נוספת כיתרון בשוק העבודה בישראל.

2. המשך הרצון לקרוא בשפה הרוסית נובע משתי סיבות עיקריות:

- העשרת אוצר המילים ושיפור הידע השפתי.
- העשרה כללית - פיתוח הדמיון, הנאה מהקריאה, רכישת מידע, שמירת ידע קיים ועניין בקריאת ספרים חדשים.

ניתוח הפרוטוקולים

לגבי התלמידים הישראלים:

- חומר הקריאה היה ברמתם ולא היווה כל קושי לשוני או הבנתי.
- הקריאה בקול רם נעשתה במהירות, בקלות ובשטף, ללא טעויות בהגייה של המילים או בהטיית זכר ונקבה במספרים שהוזכרו בקטע.
- למרות חוסר הידע בנושא המאמר, הדבר לא הפריע ולא הקשה על הבנת הקטע כולו או על פתרון ארבע השאלות.
- כאסטרוטייט קריאה הם בחרו לקרוא שוב את הקטע ואת ההסברים שהיו בסוף הקטע, ושילבו את הקטעים ההסברתיים עם הקטע עצמו באופן הגיוני, ללא בקשת עזרה מצד הבוחנת.

לגבי העולים החדשים:

- הקריאה הייתה איטית, לא רהוטה ולא מדויקת.
- התלמידים התקשו בהבנת המילים הקשות שבקטע: 'עובש', 'נאמד', 'צרצרים', 'איטום', 'תשתית' וביקשו את עזרת הבוחנת.
- הצליחו לענות על חלק מהשאלות בצורה נכונה, ועל חלק מהן ניסו לנחש את התשובה כאסטרוטייט קריאה. הם לא פנו למילון לחפש פירושי מילים, ובעיקר התבססו על ידע כללי קודם שסייע להם 'להתחבר' לנושא שבטקסט.
- הם הודו כי אינם קוראים ספרים בעברית מלבד מה שנדרש מהם במסגרת הלימודים, וכי היו רוצים לקבל עזרה ותרגול נוסף במסגרת בית הספר, כדי להקל עליהם להתמודד עם טקסטים בעברית ברמה גבוהה, לקראת מבחני הבגרות.

מסקנות המחקר

1. בהיבט הכמותי, הממצאים מראים כי בני-הנוער העולה מרבים באופן יחסי בקריאת ספרים, ובכך מאששים את טענת אדוני (1986) שבני נוער המבודדים מבחינה חברתית נוטים לקרוא

בהרבה מעל הממוצע של בני גילם, כפיצוי על החסר הנגרם להם כתוצאה מבידוד זה. בנוסף הממצא מאשש את ההנחה בדבר החשיבות שמקנים 74% מההורים של הילדים, שנבדקו במחקר, לקריאה בשפת האם. ההכרה בחשיבות זו עוברת לילדיהם. עובדה זו מאוששת אף היא במחקרה של אדוני (1986) הטוענת שהרגלי הקריאה נרכשים בגיל צעיר ביותר, וכי ההורים ממלאים תפקיד מכריע בתהליך זה.

2. בהיבט האיכותי, הממצאים מצביעים על הקשיים של התלמידים העולים בהבנת מקצועות התנ"ך, ההיסטוריה, הספרות, ההבעה והלשון, ואת רצונם בשעות עזרה נוספות לתרגול לקראת בחינות הבגרות.

3. הממצאים מצביעים בוודאות על רצונם של בני-הנוער העולה לשמר את שפת האם שלהם כסמן עיקרי המקשר והמחבר אותם אל תרבותם ומורשתם. הם אף בטוחים שימשיכו ויעשו זאת גם עם הדור הבא, כלומר ילדיהם הממצא מחזק את תפיסתו של אבו רביע (Abu-Rabia, 1999), הטוען כי מדיניות האינטגרציה בישראל, שדרשה מכל היהודים שעלו לישראל להתמזג בתרבות ובשפה המקומית, לא הצליחה בקרב עולי ברית-המועצות לשעבר, למרות שרובם בעלי אותה "הדת" ומזדהים פחות או יותר עם אותן מטרות לאומיות. המקרה של עולי רוסיה מאשש את העובדה כי קבוצות תרבותיות ולשוניות שונות מעדיפות לשמר את השפה והתרבות שלהן, מה שמדגיש את הגישה הרב-תרבותית אפילו בקרב קבוצות מרקע תרבותי דומה.

4. 62% מהתלמידים במחקר זה רכשו את השפה העברית בעיקר לצורכי למידה והצלחה במבחנים וככלי להתקדמות בחיים ולהשתלבות מלאה בחברה הישראלית. ממצא זה עולה בקנה אחד עם התיאוריה של ברי (2004) הטוען כי אצל חלק גדול מהעולים קיים רצון להיטמע בתוך החברה הקולטת.

עלי להדגיש שממצאי המחקר אינם מייצגים בהכרח את כלל התלמידים העולים בבתי הספר בארץ. בא בהם לכלל ביטויי המצב בבית-הספר הייחודי שבו לומדים תלמידים ברמה גבוהה, ושחלקם אף לומד במקביל גם באוניברסיטה. חלק נכבד מאוכלוסיית התלמידים לומד ארבע שפות במקביל (עברית, רוסית, אנגלית וצרפתית), דבר המצריך עבודה קשה ומאומצת שעיקרה קריאה נרחבת לצורך העשרת אוצר המילים וההבנה.

חשיבות המחקר והמלצות ליישום

כמורה לאנגלית העובדת עם אוכלוסיית בני נוער עולה, אני מודעת לחשיבות ולכוחה של הקריאה ככלי להעשרת אוצר המילים. נראה לי חשוב והכרחי שמשרד החינוך והתרבות יתחשב בכל הקבוצות התרבותיות השונות החיות בישראל, ברמתן הלשונית והתרבותית כאחת, ויתאים להן תוכניות לימודים המתאימות לצורכיהם הייחודיים, על מנת להקל עליהם את ההשתלבות במערכת החינוך הישראלית ובחברה החדשה. כמו־כן חשוב לוודא שתהיה לעולים האפשרות לשמר את תרבותם ומורשתם כדי לעגן אותן במסורת ובעברם ההיסטורי, ובה-בעת לחבר אותם אל החברה החדשה שבה הם יפרו ויופרו מבחינה תרבותית וירגישו חלק שווה ומהותי ממנה. עלינו גם לשאוף לעזור לאותם בני הנוער העולה לפתח את הזהויות האישיות והחברתיות שלהם במהלך שנות התבגרותם על מנת שיהפכו לאנשים בוגרים ושלמים בעלי גישה חיובית ופתוחה ויוכלו לחיות בחברה שוויונית ורב-תרבותית.

מורים לשפות, עלינו לעודד במיוחד את ההכרה בחשיבותה של הקריאה ככלי להעשרת אוצר המילים. כפי שטוען קרשן (Krashen, 2003), יש ללמד אסטרטגיות קריאה שיוכלו לסייע לתלמידים העולים וישמשו להם קרש קפיצה לביסוס עתידם האקדמי ולהשתלבותם בחברה ובתרבות הישראלית. יש חשיבות רבה לקיום תוכנית קריאה בבית הספר כדוגמת 'קריאה חופשית' או 'קריאה קלה' המתקיימות בארצות הברית (Hayes & Ahrens, 1988). תוכניות קריאה אלו ידועות ממסייעות ברכישה ובהעשרה של הידע הכללי והידע המילולי בשפה החדשה. בכך תתאפשר התקדמות רבה יותר בתחומי הקריאה, רכישת אוצר מילים והגברת קצב הקריאה בקרב בני הנוער-העולה.

כחברה רב-תרבותית, עלינו להשכיל לשלב את השונה במסגרת הקיימת, על מנת ליצור חברה מאוחדת וקולטת עלייה המאפשרת מרחב לכל אזרח ואזרח באשר הוא.

מקורות

אדוני, ח' (1986). דיוקנו של הקורא כאדם צעיר. **יד לקורא - כתב עת לספרנות, לביבליוגרפיה ולארכיונות, כד (ג-ד).**

לשם, א' וסיקרן מ' (1998). מבוא, בתוך א' לשם ומ' סיקרון (עורכים), **דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר 1995-1990** (עמ' 442-446). ירושלים.

משרד החינוך, התרבות והספורט (1996). **מדיניות לשונית בישראל (חוזר מנכ"ל)**. ירושלים.

Abu Rabia, S. (1999). Attitudes and psycholinguistic aspects of first language maintenance among Russian-Jewish immigrants in Israel. *Educational Psychology, 19* (2): 133-148.

Ben-Rafael, E. (1994). *Language, Identity, and Social Division*. Oxford: Clarendon Press.

Esky, D.E. (2005). Reading in a second language. In E. Hinkel (ed.), *Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning* (pp. 563-579). New Jersey: Mahwan Publishers.

Hayes, D. & Ahrens, M. (1988). Vocabulary simplification for children: a special case of 'motherese'? *Journal of Child Language, 15*: 395-410.

Kotik, B. & Olshtain, E. (2000). The Development of Bilingualism in an Immigrant community. In E. Olshtain & G. Horenczyk (eds.), *Language, Identity and Immigration*. (pp.31-38) Jerusalem: The Hebrew University. Magnes Press.

Krashen, S.D. (2003). *Explorations in Language Acquisition and Use: The Taipei Lectures* (pp.15-29). Portsmouth, NH: Heinmann.

Shohamy, E. (1994). Issues of language planning in Israel: language and ideology. In R.D. Lambert (ed.), *Language Planning Around the World: Contexts and Systems*, 6:(pp. 131-142. Washington, DC: The National Foreign Language Center.

Spolsky, B. (1996). Hebrew and Israeli Identity. In Y. Suleiman (ed.), *Language and identity in the Middle and North Africa* (pp.181-189). Richmond: Curzon Press.